

«I avdødes ånd»

Gravferden – de pårørende og presten

Tidsskrift for praktisk teologi
Nordic Journal of Practical Theology
Årgang 38. Nr. 1/2021
[s. 20-34]

Ingeborg Sommer, sokneprest i Skøyen menighet
is297@kirken.no

Abstract

Through a research project in 2019, I interviewed relatives and clergy about their thoughts and expectations related to facilitation and individualisation of funerals in The Church of Norway. I examined what families mean and expect when they request a funeral “in the spirit of the dead”, and to what extent priests accommodate such expectations. In this article I ask what role the priests have in making the church funeral a meaningful rite in a late modern time, and how the life of the deceased can be made visible through the funeral, while the church’s message of hope in Jesus Christ still is expressed.

Nøkkelord: Gravferd, ordning, liturgi, pårørende, prest, avdøde

Innledning og problemstilling

Siden 2004 har jeg jobbet som menighetsprest i Skøyen kirke i Oslo. Gjennom disse årene har jeg hatt 300 gravferder. De utgjør en stor og viktig del av mitt arbeid. Jeg opplever at denne siden ved prestedtjenesten betyr særlig mye for mennesker, både i og utenfor menigheten.

Selv om tallene for dem som ønsker en kirkelig gravferd for sine kjære har holdt seg ganske stabile, erfarer jeg at det har skjedd en endring i møte med de pårørende. I mindre grad enn tidligere etterspør de hva jeg som prest kan gjøre for dem. I stedet kommer de til sørgesamtalen med tydelige forventninger til gravferdens form og innhold.

Etter hvert la jeg merke til at uttrykket «i avdødes ånd» stadig gikk igjen når pårørende uttrykte sine ønsker for gravferden. Da Olavstipendet for 2019 ble utlyst med fokus på prosjekter som tematiserte presterollen i en ny tid, søkte jeg stipendet og fikk tildeling for å utforske nærmere hvilke forventninger og tanker pårørende knytter

til dette uttrykket. Prosjektet ble gjennomført i perioden 01.02.19 til 31.01.20, og rapporten ble fremlagt for Bispemøtet 10.02.20.

Selv om utgangspunktet for prosjektet var interessen for de pårørendes forventninger, ble prestens rolle i forbindelse med gravferden en sentral del av forskningsarbeidet. I denne artikkelen er det særlig denne delen av det empiriske materialet jeg setter i forgrunnen: Jeg spør hvordan prestene forhandler mellom Den norske kirkes ordninger og pårørendes forventninger, og hvordan de pårørende opplever dette forholdet. På bakgrunn av analysen argumenterer jeg for at Den norske kirke må revurdere og presisere sin teologi om gravferden.

Bakteppe

Gjennom de siste 20 årene har Norge blitt et mer sekulært samfunn (NOU, 2013: 1, s. 50). Sekularitet handler om at færre opplever en religiøs overbevisning og at vilkårene for religiøs praksis er endret (Bjørndal, 2018, s. 19). Dette viser seg bl.a. ved at det er mindre plass for Gud i det offentlige rom, og at det skjer en nedgang i deltakelse i religiøse ritualer (Bjørndal, 2018, ss. 23-24).

I Norge skjer imidlertid sekulariseringen i ulikt tempo på ulike steder. Oslo fremstår som mer sekularisert enn landet for øvrig: Kun en fjerdedel av Oslos 15-åringer valgte kirkelig konfirmasjon i 2019, og samme andel av fødte ble døpt. I Sogn og Fjordane, som befinner seg i andre enden av skalaen, var det 78,9 % som valgte kirkelig konfirmasjon og 72,6 % av alle fødte ble døpt (SSB, 2020).

Det er relevant i denne sammenheng at kun 47,1 % av innbyggerne i Oslo er medlemmer av Den norske kirke. I tillegg er 22 % medlemmer av andre tros- og livssynssamfunn (inkludert ikke-religiøse livssynsamfunn) (SSB, 2020). Dette betyr at vel 30 % av Oslos befolkning ikke har noe slikt medlemskap.

På tross av Oslos lave andel kirketilhørende, og lav deltakelse i dåp og konfirmasjon, ser vi at så mange som 65,7 % av gravferdene samme året var i regi av Den norske kirke. Ut fra tallene kan dette tyde på at svært mange av dem som ikke har en annen religiøs eller livsynsmessig tilhørighet, kjenner en tilknytning til Den norske kirke, og at et stort flertall av medlemmene velger en kirkelig gravferd. Det er altså markant flere som søker kirken i forbindelse med gravferd enn med andre livsriter.

Forskningsmessig kontekst

I 2019 fikk 85,5 % av alle som døde i Norge en gravferd i regi av Den norske kirke (SSB Kirkekostra, 2020). Også i resten av Norden står den kirkelige gravferd sterkt.¹ I Storbritannia er situasjonen derimot en helt annen. Her tar *Church of England* i dag kun hånd om 25 % av alle gravferder, noe som er en dramatisk nedgang siden 1981 da nærmest samtlige gravferder var i kirkens regi (Woodhead, 2021). Dette viser Linda Woodhead blant annet i en kvantitativ studie som kartlegger hvordan mennesker i Storbritannia tenker rundt ritualer generelt og gravferden spesielt. Hun peker på flere mulige årsaker til den markante nedgangen på relativt kort tid.

¹ Tall for 2019: Kirkelige gravferd i Danmark: 82,7 % (Kirkeministeriet, 2020) og i Sverige: 69,7 % (Svenska kyrkan, 2020)

To norske studier fra de siste 20 årene belyser hvordan kirken møter pårørende i forbindelse med dødsfall og gravferd. I *Den underlige uka* (Danbolt, 2002) viser Lars Johan Danbolt hvilken betydning det kirkelige ritualet og den sørgendes religiøse liv har for sorgprosessen. I *Levende håp* presenterer Bjarte Leer-Salvesen en analyse av hvordan 51 prester forkynte håpet i gravferder (Leer-Salvesen, 2011).

I Danmark pågår det en studie av etablerte og nyere praksiser knyttet til død og det å minnes, i et samarbeid mellom Aarhus Universitet (v/Institut for Kultur og Samfund) og Folkekirkens Videns- og Udviklingscenter, FUV. Prosjektet har fått navnet "Død, minde og religion". Det utforsker blant annet hvordan man forholder seg til død gjennom gravferder og andre måter å stede avdøde til hvile på, og til det å minnes og forholde seg til avdøde (Aarhus universitet, 2019).

Metode

Jeg utførte en kvalitativ studie av fire gravferder. Målet var å utvikle en nærmere forståelse av tanker om og forventninger til den kirkelige gravferd og de praksiser som finner sted (Malterud, 2017, s. 32). Jeg tok i bruk ulike metoder (Kvale & Brinkmann, 2015, s. 151): Observasjonsdata fra gravferdskonferanser, sørgesamtaler og gravferder, intervjuer av involverte prester og pårørende i etterkant av gravferdene, og litteraturstudier. Hensikten har vært å få utdypende kunnskap om og forståelse av pårørendes tanker og behov knyttet til gravferden og hvordan prestene møter disse.

Jeg ønsket særlig å undersøke praksiser i en norsk sekulær kontekst og få en nærmere forståelse av hvorfor mennesker med en forankring i det sekulære likevel søker kirken for gravferd. Derfor rettet jeg prosjektet inn mot Oslo.

Deltakerne i studien er tilfeldig utvalgt: Jeg gjorde avtale med flere gravferdskonsulenter om å komme til deres kontor på gitte dager. De pårørende som kom til gravferdskonferanse disse dagene, ble invitert med i studien under forutsetning av at de ønsket en kirkelig gravferd. Prestene i studien er de som hadde ansvaret for de gjeldende gravferdene.

Gravferdskonferansene med påfølgende sørgesamtaler ble dokumentert ved lydopptak og tilstedeværelse som ikke-deltakende observatør. Jeg mener at dette fungerte godt. Særlig i sørgesamtalene fikk jeg inntrykk av at både prest og pårørende etter hvert glemte at jeg og lydopptakeren var til stede. De pårørende bekreftet dette gjennom intervjuene. Ingen opplevde det som noe negativt å delta i studien. Tvert imot gav flere av de pårørende uttrykk for det å bli intervjuet i etterkant kjentes som en bonus – en mulighet til en slags debrifing av hele prosessen de hadde vært gjennom.

Det er mulig å tenke seg at prestene anstrengte seg litt ekstra for å legge til rette for gode sørgesamtaler i og med at de ble observert av en kollega. Samtidig opplevde jeg at samtalen forløp som «vanlige sørgesamtaler», på en måte jeg kjenner igjen fra i min egen praksis.

Det ble ikke gjort lydopptak fra selve gravferden. Dette var ikke nødvendig for å gi meg et godt innblikk i de valg presten tok med hensyn til rammer for og innhold i gravferden.

I etterkant av gravferdene utførte jeg semistrukturerte intervjuer av pårørende og prester (Malterud, 2017, s. 133). Intervjuene ble transkribert og strukturert gjennom koding av materialet. Dette gav en oversiktlig og helhetlig fremstilling av informantenes holdninger til ulike temaer (Kvale & Brinkmann, 2015, s. 231). Jeg var opptatt av å få frem detaljerte og nyanserte beskrivelser av det informantene opplevde som viktig (Kvale & Brinkmann, 2015, s. 47 og 243).

Studien ble søkt gjennomført og godkjent av Norsk senter for forskningsdata (NSD). Deltakernes anonymitet ble ivarettatt etter gjeldende retningslinjer.

Analyse

De pårørende

Jeg intervjuet to pårørende fra hver av de fire gravferdene. Disse åtte var i alderen 40 til 80 år. Fem av dem var barn av avdøde (fire menn og en kvinne), og én var svigerdatter. De to siste var avdødes søskenbarn med ektefelle.

I tillegg intervjuet jeg tre pårørende som selv ønsket å delta i studien. De hadde hørt om prosjektet mer eller mindre tilfeldig og tok selv kontakt for å bidra med perspektiver på en sak de opplevde som svært viktig. Disse tre hadde mistet et mindreårig barn.

Det ene barnet var døpt, og moren ønsket i utgangspunktet en kirkelig gravferd, men valgte likevel en humanetisk gravferd fordi hun opplevde at det gav større kontroll i en kaotisk situasjon. Hun var ikke trygg på hvordan presten ville møte hennes tragedie. Særlig fryktet hun at presten skulle lete etter en mening i det som hadde skjedd. De to andre foreldrene (mor og far til samme barn) hadde ikke døpt barnet, men valgte likevel en kirkelig gravferd da det døde. For dem kjentes dette mest naturlig i møte med døden. Ikke fordi de var troende, men fordi ritualer rundt avskjed og død i norsk kultur er knyttet til kirken. De opplevde at kirken var der for dem da de trengte den.

Seks av de pårørende karakteriserte seg som ikke-kristne. To av dem kom med en slags bekjennelse av sin manglende tro allerede i gravferdskonferansen. Tre andre gjorde det samme i sørgesamtalen. To av de pårørende var søkende og gav uttrykk for en form for tro. Tre pårørende identifiserte seg på ulike måter som kristne.

Hverken gravferdskonsulentene eller prestene la opp til en samtale rundt pårørendes tro. Når temaet likevel kom opp, var det knyttet til et ønske om en seremoni de pårørende kunne kjenne eierskap til og som «kledde» avskjeden med deres kjære.

I intervjuene ble de pårørende spurt mer utførlig om deres forhold til begrepet tro. En manglende tro ble da i hovedsak utdypet ved at de ikke så noe behov for et metafysisk univers. Livet var her og nå og ikke noe mer. Naturvitenskapen var deres forankring.

Begrunnelsen de åtte ikke-kristne/søkende gav for å velge en kirkelig gravferd, var at de ikke hadde tenkt over at det fantes alternativer (én pårørende), det var i respekt for avdødes ønske (to pårørende), eller at de så kirken som det naturlige valget (fem pårørende). To av dem uttrykte det slik:

Gravferd fra kirken oppleves mest naturlig. Fremmed å gjøre det på en annen måte.

Kirken er der for oss når vi trenger den. Det er en del av vår kultur.

I avdødes ånd

En informant uttrykte noe av det samme ved å understreke at det var godt med et ritual som var kjent i en situasjon som var ukjent og ekstraordinær. En annen så seg som en del av et kirkelig fellesskap og uttrykte glede over det selv som han var utmeldt av Den norske kirke.

Flere av de ikke-kristne gav videre uttrykk for at de identifiserte seg med kristne verdier. Likevel understreket de at de ikke kjente behov for kirkens moral eller kirken som premissleverandør for «rett og galt». De opererte med et tydelig skille mellom moral og verdier, der moral var knyttet til mer konkrete regler for livsførsel, mens verdier var knyttet til begreper som likeverd og nestekjærlighet.

Noen av de pårørende hadde kjent på en uro knyttet til ritualet og forkynnelsen i forkant av prosessen. I ett av tilfellene ytret de et ønske om at presten ikke skulle lese eller snakke om synd, allerede i gravferdskonferansen. Videre ble salmene gjennomgått nøye for å luke ut synd som tema. I intervjuet utdypet én av dem det slik (en pårørende som kalte seg kristen):

I min gudstro, i min livstro er ikke synden et stort moment, for meg er kjærligheten og nestekjærligheten helt avgjørende i troen.

Han ga likevel uttrykk for at presters prekener i forbindelse med kirkelige handlinger som regel er gode – ja til og med imponerende.

En annen pårørende gav uttrykk for at han opplevde kirken som moralens vokter, noe han ikke hadde noe til overs for. En dårlig erfaring fra en konfirmasjon i familien 20-30 år tilbake i tid, der synd hadde vært et stort tema i prestens preken, førte til at han nå, mange år senere, fremdeles hadde et behov for å sjekke ut hvilke tema presten ville fokusere på.

Selv om de fleste pårørende kjente en avstand til kirkens budskap (eller det de anså som kirkens budskap), hadde de likevel en forståelse for at kirken har en egenart som må ivaretas. En av de ikke-religiøse uttrykte at det var viktig at presten holdt fast på sin rolle og at kirken ikke måtte gi avkall på sitt eget bare fordi noe annet var etterspurt. Han understreket at kirken burde være bærer av en tradisjon i møte med døden, ikke en tilbyder for konsumenter.

Få av de pårørende hadde en uttalt positiv forventning til kirkens budskap i forkant av gravferden. Dette endret seg imidlertid i løpet av prosessen. Selv om det gikk noen uker fra gravferd til intervju (for to av dem flere år), husket mange deler av prestens forkynnelse og satte pris på det de hadde hørt. Flere gav uttrykk for at forkynnelsen gav trøst og retning for veien videre. Budskapet om lys, håp og evighet kjentes som et godt budskap inn i situasjonen. En av de ikke-kristne sa blant annet at det var fint at presten knyttet talen til påskens budskap om håp, lys og oppstandelse.

Ingen pårørende opplevde forkynnelsen som påtrengende eller var negative til forkynnelsen, men tre av dem husket ikke så mye eller gav ikke uttrykk for tanker eller synspunkt på det som ble forkynt.² Én pårørende gav uttrykk for at hun opplevde

2 I tillegg kommer den pårørende som hadde valgt en humanetisk gravferd for sitt barn.

det som vanskelig å relatere til enkelte av tekstene som ble brukt, og hun etterlyste på generelt grunnlag en kirke som gjorde budskapet mer relevant for hennes liv. Likevel opplevde hun i den konkrete situasjonen at prestens ord var til trøst.

Selv om ikke alle de pårørende brukte uttrykket «i avdødes ånd» eksplisitt, ønsket alle at den avdøde skulle gjenkjennes gjennom det som skjedde i gravferden.

Gravferd 1: Mor var varm og sprudlende. Et ærlig menneske. «Ånden» i gravferden var åpen og inkluderende. Det var viktig. Livet gjorde henne lukket, på grunn av sykdom. «Ånden», det du vil være, selv om du ikke alltid får det til. Det som skiller en person fra andre.

Gravferd 2: Hun var en veldig glad person, positiv person, sånn at det er også kjekt at det reflekteres i hele seremonien på et vis. Innenfor de rammene av seremonien som vi skal ha. (...) Jeg ser tilbake på prosessen med et klart minne om at dette var både det mor ønsket og det vi andre ønsket. Vi har snakket sammen i etterkant, og alle var enige om at dette var (...) en bisettelse i mors ånd. Det er det vi kaller det.

Gravferd 3: Hun ville gjerne være et menneske som ble sett på, at hun var der, på en måte. Det å gå inn i dette på en annen måte enn at det var førsteklasses lagt til rette, det ville tynget om hun hadde visst.

Gravferd 4: Dette er for de etterlatte i vid forstand, men det må jo kle den avdøde, ellers blir det bare tull.

Prestene

Alle de fire prestene i studien understreket at det å vise sann medmenneskelighet og nestekjærlighet var førende for hvordan de løste sitt oppdrag. I tre av de fire sørge-samtalene jeg observerte la presten først og fremst vekt på det sjelesørgeriske i samtalen, fremfor å fokusere på de praktiske elementene som skulle avklares.

I selve gravferden valgte prestene å fokusere på «vårt håp i Jesus Kristus». Alle unnlot å lese Joh 3,16 som del av inngangsordene, og samtlige omformulerte eller droppet innledningen før skriftlesning. Begrunnelsen de gav, var at de ikke ønsket å bruke ord som «fortapt» eller «dommen» i en gravferd, noe de forankret både teologisk og pedagogisk.

Prestene var tydelige på at selv om dommen er et viktig aspekt ved troen, blant annet som uttrykk for håpet om en ny rettferdighet og om nyskaping og gjenoppbyggelse, var gravferden ikke stedet å utlegge om dette. De fryktet at ordet kunne forstås som forkynnelse av straff. Det var viktig for dem å bruke talemåter som var mer inkluderende og lettere å forstå.

I stedet ønsket prestene å gi trøst og forkynne håp på en måte som tok pårørendes liv og erfaringer på alvor. De ønsket ikke å sette opp et skille mellom det kristne og det allmenne, men ville i stedet skape en bro mellom kirkens fortelling og de pårørendes liv gjennom en allmenn tilknytning til det kristne. En av prestene sa det på denne måten:

I avdødes ånd

Det er jo det jeg legger mest arbeid i – i andakten – for jeg vil at den skal ha noe å gjøre med deres liv. At de gjenkjenner seg i livet til den avdøde, at det har noe å gjøre med deres samhold som familie – eller ikke-samhold – eller hvordan de har opplevd livet.

En annen av dem reflekterte slik:

Individet plukker og tar det det vil, og jeg tenker at vår jobb handler om å gjøre dette på en måte som gjør at individet kjenner at, jo, her er det faktisk ledet. Ikke vekket og næret, men ... håp eller tro ... jeg er veldig usikker på det som handler om tro, men håp tror jeg at jeg vil kunne si. Her tennes/ledes mitt håp.

Alle prestene gav uttrykk for at de kjente seg forpliktet på liturgien. Med de to unntak som er nevnt over, tilrettela alle for gravferder innenfor liturgiens rammer. Ingen av de pårørende ble gjort oppmerksom på de to avvikene, og ingen av de pårørende gav uttrykk for at de opplevde at det ble gjort liturgiske tilpasninger.

Diskusjon

Ordning versus forventning

Vi har sett at de pårørendes forventninger til gravferden først og fremst var knyttet til at gravferdsseremonien skulle «kle» den avdøde. Men når vi går til gravferdens *Alminnelige bestemmelser* (Kirkemøtet, 2014, s. 5), ser vi en nærmest ensidig vektlegging av gravferdens religiøse innhold. Den avdøde får liten eller ingen betydning for seremonien. Det eneste som sies om avdøde, er at gravferden er fellesskapets siste tjeneste overfor sine medlemmer, og at den skal være verdig. Hva dette innebærer, forklares ikke nærmere.

Gravferdens religiøse innhold bestemmes derimot utførlig. Gravferden beskrives som en kirkelig handling av gudstjenestelig karakter der liturgien skal uttrykke «det grunnleggende i den kristne tro», som «at mennesket er Guds skapning, at Gud, gjennom Jesu Kristi død og oppstandelse og troen på ham, har lagt grunnlaget for menneskets frelse, at det på dommens dag skal stå til ansvar for sitt liv, og at det skal gjenreises i legemets oppstandelse». Videre står det slik:

Gjennom valg av skriftlesninger, bønner og salmer og det som ellers sies og gjøres, skal *alle* som har ansvar for eller medvirker til gravferdshandlingen, bidra til at *det bibelske budskap kommer til uttrykk i sin fylde*³.

At pårørendes forventninger til gravferden heller ikke korresponderer med kirkens beskrivelse som en gudstjeneste, trer også tydelig frem når vi leser om gudstjenesten på kirken.no:

3 Mine uthevinger

I gudstjenesten kommer vi sammen for å søke Gud. Å feire gudstjeneste beskrives i Salmenes bok som å tre fram for Guds ansikt. I Salme 42,3 heter det: «Min sjel tørster etter Gud, etter den levende Gud. Når skal jeg få komme frem for Guds ansikt?» (Den norske kirke, 2014)

Ingen av de pårørende i studien gav uttrykk for en tanke eller et behov for å tre frem for Guds ansikt i forbindelse med død og avskjed. Heller ikke at gravferden skulle ha et fokus på døden generelt; at avdøde «på dommens dag skal stå til ansvar for sitt liv» og videre «gjenreises i legemets oppstandelse». Tvert imot kom de til kirken for å ta avskjed med ett konkret menneske. Først og fremst var det viktig for dem at det gjennom seremonien ble tydelig hvem hun hadde vært i livet og i relasjon til dem som pårørende. For samtlige var det avskjeden som stod i fokus.

Spenningen mellom gravferdens alminnelige bestemmelser og pårørendes forventninger utspilte seg aldri til et reelt problem for de pårørende. Den viktigste årsaken til dette var at prestene kjente seg mer forpliktet på sin tjeneste overfor dem enn på kirkens bestemmelser. Prestene ønsket å nå frem til de pårørende med trøst og støtte, ikke å holde fast på retningslinjene for den kirkelige gravferd.

Det oppstod heller ingen konflikt knyttet til selve liturgien og valg av salmer, sanger, musikk og så videre. Tvert imot opplevde både pårørende og prester liturgien som en god ramme (vel og merke med de to tilpasningene prestene hadde innarbeidet på fast basis). I kirkens liturgi fant prestene et tilstrekkelig mulighetsrom for å legge til rette for en gravferd «i avdødes ånd».

De pårørende og prestene hadde samme mål: En seremoni som kjentes relevant i møte med livet, uten fokus på synden. Det finnes imidlertid valgalternativer i liturgien som har et tydelig fokus på nettopp dette.⁴ Og sett i sammenheng med retningslinjene fra *Alminnelige bestemmelser*, er det ingen selvfølge at pårørende og prest finner sammen i en felles forståelse av hva gravferden skal være. Når det ikke sies noe i bestemmelsene om hvordan pårørende skal ivaretas i gravferden, blir dette i sin helhet overlatt til prestens pastorale lederskap.

Gravferdens sak

Den kirkelige gravferd er beskrevet som en gudstjenestelig handling. Det er likevel en vesentlig forskjell mellom søndagens gudstjeneste og en gravferd en hvilken som helst ukedag. Mens søndagsgudstjenesten er en ukentlig repetisjon og feiring av påskedagens budskap, er gravferden noe som skjer én gang. *Gudstjenestens sak* er Jesu oppstandelse og livet som seirer over døden. *Gravferdens sak* er at en av våre kjære er død. Så selv om troen på oppstandelsen er et helt grunnleggende premiss, også når vi samles til gravferd i kirken, er det likevel en vesentlig forskjell mellom *gudstjenestens sak* og *gravferdens sak*.

Dette korresponderer med hvordan de pårørende tenkte rundt den kristne tro og tradisjonen: Det kirkelige var en *ramme* for gravferden, ikke selve saken. Saken var avskjeden med den avdøde. Derfor definerte de avskjeden som gravferdens innhold.

⁴ Vi møter begrepet «synd» i tre valgfrie ledd: To ganger i Inngangsbønn A (en bønn fra Salme 130), i bønn D (etter talen) og to ganger i lesning E, Tekstgruppe II (1 Kor 15,53-57).

I avdødes ånd

Når den kirkelige gravferd ble en positiv opplevelse for de pårørende, uavhengig av eget forhold til troen, handlet dette om at prestene la til rette for at avdøde ble synlig i hele prosessen; først i sørgesamtalen og senere i selve gravferden. På denne måten ble avdøde gjort til *gravferdens sak* – nemlig det som brakte familie, venner og bekjente til kirken denne formiddagen. Samtidig gjorde den kirkelige rammen gravferden til noe *mer* enn det den avdøde var og noe mer enn det de pårørende kunne fylle med mening fra eget tankegods.

Gravferden som meningsfull

At døden og avskjeden ritualiseres på en god måte, er vesentlig for at pårørendes sorg kan komme til uttrykk og at veien videre skal få en god retning (Danbolt, 2002, s. 50-51). Det har altså en egenverdi å ritualisere døden som ikke nødvendigvis er knyttet til det kirkelige, men som krever at de pårørendes sorg får et rom. Også prestene i studien understreket dette. En sa det slik:

Det viktigste er at kirken er til stede når mennesker er i sorg. At vi skaper rom hvor de kan komme til oss – og vi kan komme til dem – og hvor de kan avlaste, snakke om det de har opplevd.

En annen understreket at han ikke ønsket å oppnå noe overfor de pårørende annet enn å være til hjelp og trøst. Han så gravferden som et sted for å fortolke livet og ritualisere døden med det formål å sette «folk bedre i stand til å møte de endringene som har skjedd i livet sitt». Riktignok var det å tenne håp i møte med døden også en del av dette:

Rituell bearbeiding kan i prinsippet være hva som helst, men jeg tenker at den teologiske og kristne tilretteleggelsen av dette handler om å ... å snakke sånn at håpet lever, eller våkner.

Hvis det skal gi noen mening med kristen bearbeidelse av død, så må det handle om Jesu oppstandelse og det håp som lever i verden etter det.

Prestene fant altså ingen konflikt mellom å være til hjelp for de pårørende og sin tjeneste som prester.

Et stort flertall av de pårørende gav uttrykk for at gravferden var til hjelp. En av dem uttrykte undring over at det ble så fint følelsesmessig, selv om hun ikke hadde «den kirkelige følelsen rundt det». En annen svarte slik på spørsmålet om hva han anså som poenget med gravferden:

Det er flere ting: Det er å sette punktum. For det var tydelig at punktum ikke var satt den dagen hun døde og heller ikke den dagen vi satt hos gravferdsbyrået. (...) Jeg tenker ikke så mye lenger, etter gravferden.

Pårørende gav tydeligst uttrykk for at de fant gravferden meningsfull i de tilfellene der sørgesamtalen hadde hatt det tydeligste sjelesørgeriske preget (der de pårørende delte mest av sine tanker og følelser knyttet til avdøde og den historien de hadde delt). Selv om pårørende holdt minneordene helt eller delvis selv, var prestene genuint interessert i avdødes liv og relasjonen mellom pårørende og avdøde. Og når sørgesamtalen gav de pårørende et rom for å fortelle sitt eget liv sammen med avdødes liv, fikk presten et grunnlag for å stå i videre dialog med dem i selve gravferden.

Jeg fant ingen sammenheng mellom i hvilken grad pårørende opplevde gravferden som meningsfull og pårørendes kristne tro og tilknytning til kirken. Videre opplevde samtlige pårørende at presten var lydhør overfor deres ønsker og behov knyttet til hvordan gravferden skulle utformes. Dette kan tyde på at opplevelsen av sørgesamtalen som meningsfull er viktig for grad av opplevd mening i gravferden. Selv om ritualisering i seg selv er viktig, vil meningen forsterkes av at den enkeltes sorg får et nødvendig rom.

Igjen korresponderer dette med de pårørendes beskrivelser av hva de tenker at den kirkelige gravferden skal være: Innholdet skal først og fremst være knyttet til avskjeden med den avdøde, mens det kirkelige skal være rammen.

Alle pårørende i studien opplevde seg møtt av presten på en god måte og at ritualet fungerte. Derfor sier studien ikke noe om hva som skjer når ritualet kolliderer. Hvis dette kan knyttes til situasjoner der dialogen mellom prest og pårørende blir vanskelig, vil dette styrke teorien om at et godt møte mellom prest og pårørende, og prestens tilrettelegging, er avgjørende for at gravferdsliturgien skal fungere godt.

Forkynnelsen

Vi har sett at enkelte av de pårørende var bekymret for at presten hadde en agenda for gravferden som gikk på tvers av ønsket om å minnes den døde. Men det viste seg at prestene tvert imot var opptatt av å nå de sørgende med et budskap de var lydhøre for. De la ikke vekt på å gi en mer utfyllende presentasjon av ulike kristne dogmer.

Noe som overrasket meg, var den manglende forskjellen på «kristne» og «ikke-kristne» når det gjaldt opplevelsen av prestens forkynnelse. Også de som kalte seg ikke-kristne fant trøst i prestens håpsbudskap. Kanskje har det en sammenheng med at prestene lyktes i å forankre forkynnelsen på en god måte?

Allmenne begreper som kjærlighet og håp er helt sentrale for kirkens budskap. Og Åndens frukter slik de beskrives i Galaterbrevet 5 (kjærlighet, glede, fred, vennlighet, og så videre), brukes ofte til å beskrive både avdøde og pårørendes relasjon til avdøde. Det er begreper de pårørende relaterer til, uavhengig av om de kaller seg troende eller ikke. Gjennom å se Den hellige ånd som en kraft som bringer sannhet til alle sfærer av skaperverket hvor sannhet er å finne, kan vi forankre det teologiske i det allmenne (Bjørndal, 2018, ss. 149-157). Og det er i den samme Ånd Gud kommer oss nær og viser oss at tilegnelsen av frelsen er Guds gjerning, og ikke vår egen fortjeneste (Hegstad, 2015, s. 179).

Selv om det ikke ble utlagt noen eksplisitt forsoningsteologi i gravferdene, er det også mulig å se prestenes håpsforkynnelse som «Kristus-nær»: Kristus som verdens lys,

I avdødes ånd

lyset som skinner i mørket, håpet knyttet til den tomme grav, og tilhørighet til Kristus gjennom tilhørighet til den kristne kirke.

Senmodernitet og autentisitet

At pårørende ikke lenger står med luen i hånden i møte med presten og kirken, men tvert imot er tydelige på sine tanker og krav knyttet til gravferden, henger sammen med samfunnsutviklingen og tiden vi lever i.

I *Liquid Modernity* (2000) omtaler Zygmunt Bauman vår tid som «flytende modernitet». I dette ligger tanken om at alt er i kontinuerlig endring. Det finnes ikke lenger faste mønstre for mennesker å gå inn i (Bauman, film.oslomet.no, 2001). Jeg har valgt å bruke termen senmoderne⁵ om dette aspektet ved tiden vi lever i.

Det senmoderne samfunn kan bl.a. karakteriseres som et prestasjonsamfunn. Vi måles etter hva vi får til – og vi måler oss selv på denne måten. Det er slik vi oppnår anerkjennelse og suksess. Samtidig blir det da vårt eget ansvar å finne mening i det som skjer, og ansvaret for det som mislykkes faller på våre egne skuldre (Bauman, *Flytende modernitet*, 2001, s. 8).

I tråd med dette karakteriseres senmoderne mennesker ved at vi er alene om å skrive fortellingen om livet. Idealet er å ikke ha medforfattere. Dette viser seg for eksempel i måten det fremholdes for den oppvoksende generasjon at de selv kan bestemme sin egen vei. At stadig færre velger å døpe barna sine (SSB Kirkekostra, 2020)⁶, er uttrykk for det samme. Heller ikke foreldre som selv tilhører kirken, ønsker å ta et slikt valg på vegne av barnet. Det finnes et mønster å gå inn i, men vi velger av ulike grunner å la være.

Senmoderne menneskers krav om å finne sin egen vei kan fort bli et krav om å stå 100 % inne for alle valg. I en artikkel i DN Magasinet uttalte Pål Ketil Botvar, forsker ved Stiftelsen Kirkeforskning (KIFO) det slik:

Folk vil gjerne ha de kristne ritualene som dåp, konfirmasjon, bryllup og begravelser i kirken, men for de mer aktive som tydelig søker mot religionen, holder det ikke lenger bare å si: Jeg tror på Gud. I dag sier man: Hva betyr religionen for meg? (Enger, 2013)

En slik forståelse kan videre knyttes til idealet om å leve autentisk; det at vi vender oss bort fra ytre forpliktelser og forventninger og i stedet søker å leve i samsvar med det vi selv opplever som rett (Taylor, 1998, s. 29). Det finnes heller ingen åndelig autoritet utenfor ens egne erfaringer og eget indre (Johannessen, 2017, s. 85). Det er bare det enkelte individ som kan artikulere og oppdage sin egen originalitet og på denne måten være tro mot seg selv (Johannessen, 2017, s. 94). Og først når vi er tro mot oss selv, kan vi definere hvem vi er: Jeg har en mulighet som kun er min (Taylor, 1998, s. 43).

5 Uttrykket «senmoderne» knyttes særlig til sosiologen Anthony Giddens som i 1991 utkom med boken «Modernity and self-identity – self and society in the late modern age.»

6 Fra 2015 til 2019 har døpte i prosent av antall fødte i Norge, sunket fra år til år: 2015: 57,8 – 2016: 55,3 – 2017: 53,6 – 2018: 51,9 – 2019: 51,4

Selv om det kan oppleves godt å bli fri fra ytre krav og tradisjonens føringer, krever en slik selvstendigjøring oss til ansvar på en ny måte:

Det som er en «frihet til» blir stadig oftere et «ansvar for» egen (god) læring, ansvar for egen (harmonisk) selvutvikling, ansvar for egen (perfekte) kropp, ansvar for egne (mange) likes på sosiale medier, ansvar for eget (aldri kjedelige) sex- og kjærlighetsliv (Giddens, 1994). (Sæverot & Skarpenes, 2017)

Med dette blir hver og en av oss stående mer alene. Det kan blant annet føre til at vi blir mer usikre. Der vi tidligere hadde et fellesskap å lene oss på, og kunne slå oss til ro med at livet ble formet av ytre forutsetninger, er vi i dag i større grad ansvarlige selv.

Kirkelig gravferd i møte med senmoderniteten

Hvordan kirken møter trendene som gjør seg gjeldende i det senmoderne samfunn, handler også om hvordan kirkens oppdrag er definert. I Woodheads forskning på utviklingen i Church of England, viser hun hvordan toneangivende kirkelige miljøer, i møte med et mer pluralistisk samfunn, valgte å forsterke grensene mot omverdenen; «placing more emphasis on distinctive language, piety and moral purity (e.g. talking about ‘Jesus’ more than ‘God’ or ‘Spirit’)», i stedet for å søke mot inkludering og åpenhet (Woodhead, 2016, s. 257). På denne måten fikk kirken en svakere rolle i samfunnet. Woodhead mener at dette har vært med å bidra til den raske nedgangen i andelen kirkelige gravferder i England gjennom de siste tiårene.

De pårørende i studien søkte et ritual som gav mening for dem, noe som samsvarer med en senmoderne mentalitet. Samtidig opplevde de en trygghet i møte med kirkens liturgi, tro og tradisjon. Dette korresponderer ikke umiddelbart med senmodernitetens idealer om å finne sin egen vei.

Dette synliggjør at også *norm* er en faktor for hvordan vi velger (Woodhead, 2016, s. 259). Så lenge den kirkelige gravferd står så sterkt som den gjør i Norge i dag, vil det for mange oppleves naturlig å velge en kirkelig gravferd for sine kjære, selv om egen tilknytning til kirkens tro er svak eller fraværende.

De mønstre vi ser ellers i kirke og samfunn, blant annet med synkende dåpstill, gjør seg ikke gjeldene i like sterk grad i forbindelse med død og avskjed, i hvert fall ikke i samme tempo. Kanskje ligger noe av årsaken til dette i at vi i møte med døden står ved vitenskapens grense? Det var i hvert fall troen på vitenskapen som var den mest fremtredende grunnen til at de pårørende definerte seg som ikke-kristne.

Å være kirke i et senmoderne samfunn handler om å kommunisere inn i en tid med en svakere tilknytning til felles verdier og tradisjoner. I dette har vi sett at presten er viktig for å skape en nødvendig sammenheng mellom den avdøde og kirkens tro og tradisjon. Prestene tok pårørendes liv og livsanskuelse på alvor og ble medvandrere for dem i sorgens landskap – fra sørgesamtalen og til gravferden. På denne måten ble det skapt et rom der det senmoderne menneske kunne hvile i noe utenfor seg selv.

Gode møter mellom mennesker og tro og tradisjon fordrer en kirke som ikke er på jakt etter allmenngyldige svar som kan appliseres på alle situasjoner til alle tider. I

I avdødes ånd

stedet må kirkens oppdrag være å gjøre Guds nåde synlig i verden i dag (Bjørndal, 2018, s. 6). For at det skal kunne skje, må også verden slik den arter seg i det 21. århundre, bli synlig for kirken. Og Guds nåde må forkynnes på en måte som skaper mening.

I møte med døden må kirkens oppdrag være å peke på at både den som er gått ut av tiden, og vi som lever videre, har del i noe som er større enn oss selv, som vi kan hvile i, i både liv og død. Dette «noe» er det kirken skal gjøre synlig for oss gjennom tradisjon og liturgi: En levende Kristus.

Kirkens gravferder vil derfor alltid være annerledes enn de livssynsneutrale og humanetiske, selv om de kan ligne på hverandre i formen. Selv om vi også i kirken kan forstå gravferden primært som en avskjed i sorgens stund, holdes hele ritualet likevel sammen av en ramme: Troen på Kristus.

At Kristus er rammen, betyr at presten forteller avdødes liv – slik de pårørende kommer med fortellingen til presten i sørgeamtalen – i lys av den kristne fortelling. I dette ligger det at presten snakker sant om livet, at vi i avskjedens stund får hjelp til å forsones oss med det som har vært vondt, og at vi kan gå videre med de minnene som gir oss glede. Ikke noe av det avdøde var i seg selv eller i relasjon til sine nærmeste, er derfor avskjeden uredde. Det er altså ingen motsetning mellom å gjøre avdøde tydelig i en gravferd og samtidig forkynne Jesu død og oppstandelse. Tvert imot, å gjøre avdøde synlig er helt nødvendig.

Konklusjon

Tidligere var kirken en autoritet og veiviser som satt med svarene. I dag representerer kirken trygghet, tilhørighet, fellesskap og et ankerfeste. «Et anker våre forfedre har bygget på fortellinger om en 30 år gammel mann – han som skapte en vei som fortsatt er trygg å gå på.» (Juritzen, 2020)

Mens kirkens ordning legger opp til at gravferden samler oss om den kristne tro i møte med døden, ønsker de pårørende en gravferd som samler oss rundt minnet om den avdøde. Men at gravferden skal «kle» den avdøde, er ikke en avvisning av liturgi og tradisjon. Det er heller en dreining av gravferden fra en gudstjenestelig handling som skal romme «troens fylde», til en avskjed med den avdøde i en kirkelig ramme.

Når pårørende ønsker en gravferd i «avdødes ånd», handler det om et behov for at det skal være tydelig hvem vi tar avskjed med. Det er ikke døden som fenomen de pårørende ønsker belyst, men et konkret menneskes død og hans eller hennes betydning for oss.

For di medmenneskelighet og nestekjærlighet ikke er eksklusivt for den kristne tro, kan omsorgen for de pårørende være en plattform for møtet mellom pårørende og kirkens tro og tradisjon. Her finnes et rom for en gravferd «i avdødes ånd» – med fokus på avskjed og trøst, samtidig som evangeliet blir forkynt.

Faste ordninger for kirkelige handlinger er til hjelp både for prester og for alle som kommer til kirken. De skaper trygghet og sammenheng med noe som er større enn oss selv, i en verden som ellers fremstår som flytende. Derfor er slike ordninger gode å tre inn i både for prester og som pårørende. Men ordningene i seg selv er ikke hellige.

De må tåle dialogen med tiden vi lever i, og åpnes opp på måter som gir rom for menneskers liv og tankegods.

Gravferden er ikke et skrevet produkt, men en hendelse som finner sted. Den fungerer derfor ikke uten den menneskelige faktor. Derfor er presten som person viktig for å skape en bro mellom hva det betyr «å tre frem for Guds ansikt» og den aktuelle situasjonen («avdødes ånd»). Liturgien fungerer når de pårørende kjenner seg tatt imot av presten på en god og trygg måte innenfor den rammen liturgien gir. Hovedfokuset er avskjeden med den døde. Ritualet gir lys og trøst.

Hvis funnene fra studien skal tas på alvor, må kirken tenke annerledes om gravferdens innhold enn det gravferdens bestemmelser gir uttrykk for. Det må legges større vekt på hvordan troen kommer til uttrykk ved at et fellesskap er samlet i kirken om en liturgi, med musikk, tekster, taler og bønner – også med ord og handlinger som i seg selv ikke tematiserer troen. Mennesker trenger hverandre, både for å kunne tro i møte med sorg, død, lidelse, ondskap og alt som er mørkt, og på veien videre. Når mennesker møtes i kirkens rom, er det fordi Gud er kommet nær i alt dette, i alt det menneskelige, helt inn i døden.

Bibliografi og kilder

- Bauman, Z. (2001). *film.oslomet.no*. Hentet fra Liquid modernity: https://film.oslomet.no/49543318/49922006/73eb41bba7a2f7826e92d89357dc6c01/video_hd/zymunt-bauman-liquid-modernity-2-video.mp4
- Bauman, Z. (2001). *Flytende modernitet*. Oslo: Vidarforlaget.
- Bjørndal, S. K. (2018). *The Church in a Secular Age*. Eugene: Pickwick Publications.
- Danbolt, L. J. (2002). *Den underlige uka. De sørgende og begravelsesriten*. Oslo: Verbum. Oslo: Verbum.
- Den norske kirke. (2014). *Hva skjer i gudstjenesten*. Hentet fra kirken.no: <https://kirken.no/nb-NO/kristen-tro/gudstjeneste/hva-skjer-i-gudstjenesten/>
- Det norske bibelselskap. (2011). *Bibelen*.
- Enger, C. (2013, juni 23.). Kirken gjør døren høyere. *DN Magasinet*.
- Hegstad, H. (2015). *Gud, verden og håpet. Innføring i kristen dogmatikk*. Oslo: Luther forlag.
- Johannessen, H. (2017). *Sekulariseringens spiritualitet. En interdisiplinær lesning av betenknningen "Kirken i møte med den åndelige lengsel i vår tid"*. (PhD): Universitetet i Oslo.
- Juritzen, A. (2020). *Andakten 09.01.20*. Hentet fra radio.nrk.no: https://radio.nrk.no/podkast/andakten/sesong/202001/_dd5f2599-9605-49b3-9f25-999605f9b30d
- Kirkeministeriet. (2020). *Kirkelige begravelser*. Hentet fra km.dk: <https://www.km.dk/folkekirken/kirkestatistik/kirkelige-begravelser>
- Kirkemøtet. (2014). *Gravferd*. Oslo: Verbum.
- Kvale, S., & Brinkmann, S. (2015). *Det kvalitative forskningsintervju*. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Leer-Salvesen, B. (2011). *Levende håp : En praktisk-teologisk analyse av 51 presters forkynnelse ved gravferd*. (PhD): Universitetet i Agder, Kristiansand.
- Malterud, K. (2017). *Kvalitative forskningsmetoder for medisin og helsefag, 4. utgave*. Oslo: Universitetsforlaget.
- NOU. (2013: 1). *Det LivsSynsÅpne samfunn : En helhetlig tros- og livsSynsPolitikk*. Oslo: Kulturdepartementet.
- SSB. (2020). *Statistisk sentralbyrå*. Hentet fra Statistikkbanken Den norske kirke: <https://www.ssb.no/statbank/table/12025/tableViewLayout1/>
- SSB Kirkekostra. (2020). *Den norske kirke (17. juni 2020)*. Hentet fra ssb.no: https://www.ssb.no/kirke_kostra
- Svenska kyrkan. (2020). *Döpta, konfirmerade, vigda och begravda enligt Svenska kyrkans ordning år 1970-2019*. Hentet fra svenskekyrkan.se: <https://www.svenskakyrkan.se/filer/1374643/D%0c3%b6pta,%20konfirmerade,%20vigda%20och%20begravda%20i%20Svenska%20kyrkan%201970-2019.pdf?id=2068050>
- Sæverot, A., & Skarpenes, O. (2017). Familien og fellesskapets betydning i skolelevenes selvpresentasjoner. *Nordisk tidsskrift for pedagogikk og kritikk VOL 3 NR 1*.

I avdødes ånd

- Taylor, C. (1998). *Autentisitetens etik*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk .
- Woodhead, L. (2016). The rise of 'no religion' in Britain: The emergence of a new cultural majority. *Journal of the British Academy, volume 4*, ss. 245-261.
- Woodhead, L. (2021). Ikke publisert. *Forskning presentert på et webinar i regi av MF Vitenskapelig høyskole 11.01.21*. Aarhus universitet. (2019). *Døde minde og religion*. Hentet fra Aarhus universitet: <https://projekter.au.dk/dmr/>